25. Максимович М. Оборона украинских повестей Гоголя // Литературный вестник. − 1902. − NI.
26. Маланюк Є. Гоголь – Ґоґоль // Маланюк Євген. Книга спостережень: Статті про літературу. – К., 1997. – С. 374–389.

УДК 821.161.2-1.09: 929 Гоголь М.

С.В.Литвиненко

Постать Миколи Гоголя в літературно-критичних працях Володимира Базилевського

У цій статті зроблено спробу проаналізувати гоголіану сучасного українського поета й літературного критика В.Базилевського. Розглянуто рецепцію гоголезнавчих студій В.Розанова та Є.Маланюка, а також висвітлення В.Базилевським постаті М.Гоголя як письменника, критика, християнина.

В этой статье сделана попытка проанализировать гоголиану современного украинского поэта и литературного критика В.Базилевского. Рассмотрено рецепцию гоголеведческих студий В.Розанова, Е.Маланюка, а также презентация фигуры Н.Гоголя как писателя, критика, христианина, сделанная В.Базилевским.

The article deals with analysis of Gogol's works by modern Ukrainian poet and literary critic, V.Bazylevsky. We examined the reception of Gogol's schools of V.Rozanov and E.Malanyuk and Bazylevsky's interpretation of Gogol's personality as a writer, a critic and Christian.

Уже впродовж двох століть нерозгаданою залишається постать українського російськомовного письменника М.Гоголя. Зокрема, попри беззаперечність ваги його внеску в розвиток української та російської культур, особливості його таланту та художню геніальність, нерозкритою є таємниця його душі, яка була об'єктом розгляду самого митця. В осягненні постаті письменника важливими є численні біографічні деталі, історичні умови та індивідуальні особливості особи, які слід враховувати, оцінюючи доробок автора "Тараса Бульби". Отже, діалог з М.Гоголем повинен бути

кількарівневим, таким, у якому розглядалися б зовнішні та внутрішні фактори впливу на творчість письменника.

У літературно-критичному доробку письменника В.Базилевського є зразки сучасної гоголіани. Дослідник, звертаючись до творчої спадщини М.Гоголя, розглядає його постать усебічно. Студії дослідника містять аналіз праць попередників та власну позицію з порушених ним питань. У доробку В.Базилевського є три статті на цю тему: "Гоголюшко" (2001), "Інстинкт генія" (2003), "Імпресії та медитації з гоголіани" (2008).

У статті "Гоголюшко" автор аналізує "зухвале тлумачення класика" [1, с. 14] відомим російським діячем культури В.Розановим. Письменник розкриває своєрідну рецепцію російського дослідника, робить спробу розібратися в причинах її виникнення та розвитку.

Праця В.Базилевського має ознаки есеїстичної та літературознавчої, оскільки автор не обмежується аналізом досліджень В.Розанова, детально розглядає явище культурних впливів, особливості рецепції цим автором доробку попередника, роль особистісного фактора в підходах до освоєння класики та метафізику душі митця. Отже, у цій статті дослідник поєднує роздуми узагальненого характеру з аналізом конкретних дефініцій, висловлених російським критиком. Розглядаючи ряд аспектів розанівського дослідження, В.Базилевський доходить висновку, що саме присутність почуття ненависті завадила В.Розанову прочитати М.Гоголя й "зазирнути навіть у шпарину дверей, ледь відчинених Гоголем у "Заповіті", "Авторській сповіді", "Роздумах про божественну літургію", листах…" [1, с. 21].

В.Базилевський ілюструє незаперечний вплив творчості М.Гоголя на літературознавця та філософа В.Розанова, що переріс у розвиток негативних почуттів останнього. Автор доводить хибність деяких інвектив дослідника, проте зазначає: "Спростувати Розанова – марна річ не тому, що аргументи його неспростовні, а тому, що він зривається в прірву метафізики. Бореться не стільки з Гоголем, як з фантомом Гоголя, схиляючи до спокуси запідозрити в тім страшну гоголівську помсту" [1, с. 17]. В.Базилевський прослідковує розвиток особистої неприязні В.Розанова на метафізичному рівні. Саме таке ставлення, на думку письменника, є причиною того, що, "коли йдеться про Гоголя, емоційний літератор … майже завжди бере гору над блискучим філософом. І тоді Гоголь мовби за гоголівською ж примхою перетворюється на Гоголюшка – особистого ворога" [1, с. 18]. Отже, вчувається думка автора про значення професійності підходу до літературної критики та культурологічних розвідок, де не має бути особистісних симпатій чи антипатій. Непрофесійність, зумовлена наперед запрограмованими негаціями щодо об'єкта дослідження, призво-

дить до суперечливості праці ("Піймати Розанова на суперечностях не становить труднощів. Приміром, він відмовляє Гоголю в реалізмі, а згодом проголошує, що він перший показав "матінку природу" [1, с. 19]). "Гоголь Розанова – ще й витвір самого Розанова" [1, с. 19], – стверджує В.Базилевський, а прочитання цим дослідником доробку Гоголя є, на думку літературного критика, приводом для прочитання самого Розанова.

Автор вважає характерною ознакою висловлювань Розанова про Гоголя – їх "напружену небезсторонність" [1, с. 21]. Розанов був "п р и г о - л о м ш е н и й Гоголем, о г л у ш е н и й ним" [1, с. 21] (розрядка В.Базилевського – *С.Л.*). Тому, на думку дослідника, так багато паніки у його ставленні до нього.

Стаття В.Базилевського "Інстинкт генія" побудована передусім на аналізі осмислення Є.Маланюком доробку М.Гоголя. Автор водночас проводить власне гоголезнавче дослідження.

В.Базилевський розглядає гоголіану Є.Маланюка й формулює питання свого дослідження, суть якого у ставленні до російськомовності письма М.Гоголя. Автор статті не обмежується лише гоголезнавчими студіями Є.Маланюка й, спираючись на його аргументи у визначенні впливу М.Рильського на українську поетичну мову ХХ століття, демонструє його дослідницькі узагальнення щодо недостатньої сформованості української літературної мови у період життя та творчості Лесі Українки. Відтак, літературознавець − наш сучасник звертається до історичних умов часів життя та діяльності М.Гоголя, зокрема, до проблеми неповноцінного функціонування української літературної мови ("Критики Гоголя … грубо нехтують тогочасними реаліями" [3, с. 195], "підходячи до Гоголя із сучасною міркою … мовби забувають – загальноприйнятою літературною мовою була російська" [3, с. 196], "писання українською всерйоз не сприймалось" [3, с. 196]). В.Базилевський висловлює глибоку повагу до Є.Маланюка, називаючи його "проникливим осмислювачем культурних явищ" [3, с. 196], і вказує на нелогічність висновків видатного українського поета й літературного критика щодо мови М.Гоголя. У цьому розгляді важливою є думка В.Базилевського про патріотичну емоцію як серйозну ваду в літературній критиці.

В.Базилевський не вбачає в російськомовності гоголівських текстів національної крамоли і, наводячи подібні факти з історій інонаціональних літератур (поляк Теодор Юзеф Конрад Коженьовський, який відомий як Джозеф Конрад – британський письменник; бельгієць Еміль Верхарн, який писав французькою; ірландець Бернард Шоу – англомовний письменник), автор статті висловлює дефініцію про те, що "у кожного з цих письменників

були свої резони вчинити так, як вони вчинили" [3, с. 194]. У праці літературознавця М.Наєнка, присвяченій творчості М.Гоголя, зустрічаємо схожі зіставлення (автор відзначає польське походження Грибоєдова, англомовні романи В.Набокова та ін.).

Не є новаторством те, що, розглядаючи творчість М.Гоголя, В.Базилевський звертається до Т.Шевченка та П.Куліша (зокрема, рецепції та висловлювання цих діячів щодо гоголівських творів розглядали І.Мандельштам, Є.Сверстюк, М.Наєнко та ін.), але письменник обирає нові аспекти такого підходу. Зокрема, він нагадує про відомі факти ставлення М.Гоголя й Т.Шевченка до творчості один одного. В.Базилевський не ідеалізує нікого з них, а робить огляд і узагальнює: "Гоголь починав тоді, коли час Шевченка ще не настав. Та й не готовий він був до Шевченкової роботи" [3, с. 200]. Цим, на думку дослідника, і пояснюється гоголівська "глухота до слова свого молодшого геніального сучасника і земляка" [3, с. 199].

Отже, В.Базилевський виправдовує використання М.Гоголем у своїх творах російської мови, але зазначає, що без української першооснови у його свідомості неможливою була б поява "мови третьої – мови Гоголя" [3, с. 201]. "Шевченко не судив Гоголя. Геній розумів генія" [3, с. 201], – стверджує дослідник. Внески обох митців в українську культуру є вагомими, але часовий фактор унеможливив їхню тісну співпрацю.

Оригінальним є "мовний експеримент" [3, с. 204] В.Базилевського, проведений ним у цій статті, завданням якого є пошук відповіді на питання: чи могли б твори М.Гоголя бути написані українською і що література при цьому втратила б чи, навпаки, здобула. Автор проводить свій текстуальний аналіз, спираючись на двотомний "Словник мови Шевченка", адже саме склад цього словника повною мірою висвітлює стан української мови того часу. Так, узявши для дослідження україномовний уривок із "Мертвих душ" (переклад українською І.Сенченка. – К., 1952), В.Базилевський звірив його мову із шевченківським словником. "Загалом … у художньому тексті були відсутні 24 слова. І це тільки в одному абзаці" [3, с. 207]. В.Базилевський не обмежився аналізом художніх текстів М.Гоголя. Він у такий же спосіб звірив за шевченківським словником уривок із його листування, потім дослідник розглянув російськомовні щоденникові записи самого фундатора нової української літературної мови Т.Шевченка та текст П.Юркевича – одного з основоположників російської філософської лексики. Результати аналізу виявилися відповідними до першого прикладу (всі проілюстровані в статті). Для порівняння В.Базилевський звертається до мови П.Куліша, але зауважує, що "розмах його культурницьких зацікавлень сприяв розширенню тематичних, а отже, й мовних видноколів" [3,

с. 211]. Автор також робить похибку на час ("Куліш пережив Шевченка на десять років") і зазначає, що і в "європейця Куліша .. російськомовні статті досконаліші, ніж писані рідною мовою, точніші, переконливіші, стилістично витонченіші, багатші за нюансуванням" [3, с. 211].

В.Базилевський узагальнює своє дослідження і, перегукуючись із О.Потебнею, доходить висновку, що для формування ясності стилю необхідні не лише внутрішні прагнення, а й зовнішні умови. До творення таких умов, на думку В.Базилевського, Гоголь прямо причетний. Автор статті вловлює у критиків письменника дратівливий, на його думку, момент, суть якого у підсвідомому намаганні перекласти на його плечі важкий "психологічний тягар нищівних національних поразок останнього десятиріччя" [3, с. 215].

Розглядаючи працю Є.Маланюка ("Гоголь – Ґоґоль") поетапно, автор висловлює власні роздуми: аналізує, зіставляє, залучаючи праці інших дослідників, формулює нові сентенції з даного питання. Зокрема, В.Базилевський проводить гоголезнавчу студію в таких аспектах:

– актуальні питання з досліджень різних часів та різними людьми щодо ролі доробку М.Гоголя в розвитку української та зарубіжних культур;

– порівняльний аналіз російськомовної письменницької діяльності українських митців як історико-культурного явища;

– власний філологічний аналіз текстів М.Гоголя.

"Імпресії та медитації" як різновид есеїстичної літературної критики В.Базилевського є його авторським жанром. Окремі "Імпресії…" автора присвячені осягненню постаті М.Гоголя. Автор розпочинає статтю висловленням своєї зацікавленості останніми з опублікованих фраз М.Гоголя ("Строки, написанные за несколько дней до кончины". – СПб., 1900), у яких видатний письменник звертається до Бога з молитвою. Дослідника цікавить, зокрема, остання загадкова фраза: "Как поступить, чтобы признательно, благодарно и вечно помнить в сердце моем полученный урок" [4, с. 301]. В.Базилевський зазначає, що таємницю цих слів і того, що "відкрилося слабіючому зору" митця, неможливо усвідомити. Але він робить висновок, що "боротьба з самим собою – затяжна й виснажлива – завершилася катарсисом, просвітленням, примиренням" [4, с. 301]. Отже, імпресія В.Базилевського спричинена передсмертними записами М.Гоголя і є рушієм медитацій дослідника щодо загадкової постаті видатного митця. Роблячи спробу осягнути не лише художній, а й духовний світ класика, дослідник розглядає життєдіяльність письменника крізь призму його окремих текстів.

В.Базилевський пов'язує сентенції М.Гоголя щодо інонаціональних літературних впливів (а саме, про небезпеку під час засвоєння європейського мистецького досвіду) із сучасним літературним процесом. Зокрема, літературний критик зазначає, що М.Гоголь застерігав від сліпого копіювання Європи, бо, на його думку, це неминуче призведе до втрати свого, корінного [4, с. 302]. Автор статті доповнює думку попередника своїми твердженнями: "...зараз, коли цей процес набув патологічного характеру, лишається подивуватися з проникливості Гоголя" [4, с. 302] і тут же цитує художньо забарвлену критичну думку класика: "Стремленье к обезьянству стало так велико, что мы готовы завести железные дороги прежде, чем подумали, откуда взять топливо" [4, с. 302].

В.Базилевський у "Імпресіях та медитаціях" проводить гоголезнавчу студію з двох проблем. По-перше, він детально розглядає постать Гоголя як людини, письменника, християнина. По-друге, автор висвітлює участь митця в культурному процесі Росії XIX століття та вплив його доробку на розвиток як українського, так і російського мистецтва.

Автор зіставляє вплив М.Гоголя й Т.Шевченка на розвиток української культури, виражаючи дефініцію про те, що "Україна Гоголя й Україна Шевченка доповнюють одна одну. Як наслідок – одна Україна" [4, с. 306]. Отже, авторська позиція полягає у ствердженні рівноправності внеску обох митців (схожу думку бачимо і в статті В.Базилевського "Інстинкт генія"). Він класифікує Шевченка як національного сподвижника всередині країни, а Гоголя як того, завдяки кому Україна "перелетіла через кордони" [4, с. 306].

У цій праці В.Базилевський звертається до двох дуже важливих граней М.Гоголя. Це Гоголь – письменник-християнин та Гоголь – літературний критик. Якщо перша особливість часто береться до уваги критиками, то друга, за словами автора статті (а його читацький досвід сьогодні є авторитетним і неодноразово відзначався дослідниками), "фактично не зауважена українським пером" [4, с. 306]. В.Базилевський відзначає такі риси М.Гоголя як літературного критика: проникливість, широкоплановість, актуальність, заглиблена проблематика праць тощо. "Кілька фраз – і поет як на долоні" [4, с. 310] – таке уміння письменника дослідник визначає як взірець для сучасних критиків, які, на його думку, сьогодні зрідка виявляють таку здатність. Автор статті коротко зупиняється на оцінці М.Гоголем творчості Г.Державіна, В.Жуковського, О.Пушкіна, М.Язикова, проте не погоджується з його "стриманою" оцінкою М.Лермонтова. В.Базилевський вважає етапним для російського літературознавства прочитання М.Гоголем "Одіссеї" в перекладі В.Жуковського, а особливо, визначення її впливу на "пишущую нашу братию, на сочинителей" та на

сучасних йому критиків. Дослідник визначає оцінку В.Бєлінським "Вибраних місць із листування з друзями" М.Гоголя як "зіткнення двох правд на найвищих регістрах мовлення" [4, с. 304]. Попри проімперське, часом антиукраїнське спрямування праць В.Бєлінського, автор закликає не нехтувати рівнем його проникливої критики та його майстерністю письма. У критиці М.Гоголя В.Базилевський вбачає професійні зразки наукової думки XIX століття. Загалом, його атестація є обґрунтованою та аргументованою.

Усе ж, попри загальну симпатію до М.Гоголя, письменник не вважає його повністю безпомильним критиком ("Гоголь буває й непослідовним" [4, с. 308]). В.Базилевський толерантно зазначає і мінуси його праць, зокрема проімперські нахили ("освідчення в любові й відданості царям та величальну Петру скаженому" [4, с. 310]). Отже, часткове висвітлення В.Базилевським літературно-критичної діяльності М.Гоголя є внеском у сучасну гоголезнавчу науку, що розкриває нові можливості та спонукає до подальших студій з цього питання.

М.Гоголь, за В.Базилевським, – глибоко віруючий письменник, який "ніколи не забуває, що він християнин" [4, с. 313] та для якого "верховне джерело ліризму – Бог" [4, с. 307]. Самозаглиблення, якому в окремі періоди життя віддавався М.Гоголь, на думку дослідника, відбувалось саме на засадах християнства. Письменник, який хворобливо сприймав критику своїх творів, по-християнськи "смиренно" оскаржував опонентів, навіть тоді, коли відчував певний провокаційний тиск з їхнього боку.

Після ґрунтовного прочитання М.Гоголя В.Базилевський узагальнює власні роздуми про його духовні переконання та стверджує, що письменник не бачив іншого порятунку, окрім "поліпшення природи людини" [4, с. 305]. Він, на думку дослідника, був лише "резонатором хору просвітлених. Батьків церкви, мучеників, провидців. Та бувають такі непрозірні смути існування, коли нагадування про забуте і втрачене важить не менше, ніж оригінальні ідеї" [4, с. 305]. Відтак, дослідник звертається до категорії "правди Гоголя", під якою розуміє таке світобачення та висвітлення дійсності, у якому вбачається віра в просвітлення людини та її гармонійний безперервний розвиток. У цьому пункті, вважає В.Базилевський, Гоголь-літератор обійшов сучасників, оскільки "правда Гоголя освячена світлом християнського віровчення" [4, с. 305]. Сам же Гоголь стає на шлях боротьби з потворними явищами суспільної дійсності (художнє викриття) та особистими вадами (самокритичність). "Художня правда", за Г.Клочеком, – це "об'єктивна істина, добута шляхом образного осягнення життя, у певному розумінні це концентрована правда" [5, с. 54].

Отже, робимо висновок, що гумористично-сатиричне та фантастично-містифікаційне художнє відображення дійсності в творах М.Гоголя, на думку В.Базилевського, є своєрідним проявом оригінальної правди письменника.

В.Базилевський розкриває таку особисту рису М.Гоголя, як самокритичність, і в деяких випадках саморозпинання як крайню її межу. Проте висловлювання "Самокритицизм як наближення до вищої сили – тут Гоголь не має аналогів серед літераторів" [4, с. 303] вказує на особливе ставлення автора до цієї риси у характері письменника. Слова в імпресіях та медитаціях В.Базилевського "Чого він тільки не приписував собі, як не саморозпинався – публічно, прямим текстом" [5, с. 302] звучать не лише як осмислення тонкої творчої натури митця, а і як спроба зазирнути в потаємні закутки його душі.

В.Базилевський зауважує неповне прочитання гоголівських творів, суперечливість деяких інтерпретацій. Дослідник погоджується з певними мовними, стилістичними недосконалостями та хибними орієнтаціями у працях митця, але стверджує, що "він великий навіть у своєму плутаному г о г о л і в с ь к о м у синтаксисі чи й архаїзмі лексики, що видає "чужого" [4, с. 306]. На думку В.Базилевського, "тільки в сукупності ним написаного, з негаціями включно, відкривається він як грандіозне явище" [4, с. 306]. "Підім'яти" Гоголя неможливо, вважає літературний критик, зазначаючи, що таку спробу зробив Є.Маланюк, коли зазначав, наприклад, що роздвоєння та національна "зрада" письменника стали причинами його загадкової хвороби. Отже, з аргументацією цього дослідника В.Базилевський не згодний і спонукає до глибокого прочитання доробку письменника як явища світової культури без зациклення на виявленні його національної домінанти. М.Наєнко зазначив, що "полемізувати" з визначеною Є.Маланюком українськістю творів М.Гоголя ніхто "принаймні в Україні" [6, с. 3] не наважився. У свою чергу зауважимо, що В.Базилевський не полемізує з Є.Маланюком, натомість стверджує, що "стаття глибокозмістовна і не втратила своєї актуальності і до сьогодні" [3, с. 192], і, об'єктивно аналізуючи його текст, робить спробу визначити критерії щодо оцінки постаті класика.

Отже, розглянувши гоголіану сучасного літературного критика В.Базилевського, робимо висновки про критерії оцінки внеску українського російськомовного М.Гоголя в національну та світову культури та напрямки гоголезнавчих досліджень. По-перше, російськомовність письма Гоголя має розглядатися у комплексі, з урахуванням історичних та культурних умов, особистісних психологічних особливостей митця, а розвиток

полеміки щодо значущості внеску митця в окрему літературу не є актуальним у сучасному літературознавстві. По-друге, є необхідність у ґрунтовному дослідженні літературно-критичної діяльності М.Гоголя як зразка професійної праці у цій галузі у добу XIX століття. По-третє, потрібна акцентуація на християнській домінанті у духовному світі письменника як одному з чинників його творчості.

В.Базилевський порушив у своїх гоголезнавчих працях ряд актуальних проблем, що потребують подальшого наукового розгляду.

Література

1. Базилевський В. Гоголюшко // Базилевський В. Холодний душ історії: Есеї, статті. – К.: Ярославів Вал, 2008. – С. 13–22.

2. Сверстюк Є. Наш великий Гоголь // Літературна Україна, – 2009. – 2 квітня. – С. 1, 7.

3. Базилевський В. Інстинкт генія // Базилевський В. Холодний душ історії: Есеї, статті. – К.: Ярославів Вал, 2008. – С. 192–215.

4. Базилевський В. Імпресії та медитації з гоголіани // Кур'єр Кривбасу. – 2008. – №228/229 (листопад–грудень). – С. 301–314.

5. Клочек Г. У світлі вічних критеріїв: Про систему критеріїв оцінки літературного твору. – К.: Дніпро, 1989. – 224 с.

6. Наєнко М. "Він – наш, він не їхній…": Роздуми про Гоголя і літературну сучасність // Літературна Україна. – 2009. – 2 квітня. – С. 1, 3.

УДК 821.161.2.09

К.П.Ісаєнко

Біографічно-видавничий доробок П.Куліша у рецепції російської критики (на матеріалі відгуків та рецензій XIX–XX ст.)

Стаття присвячена критичному огляду рецепції біографічних праць П.Куліша представниками російської літературної критики XIX та XX століття.

В статье освещается проблема оценки деятельности П.Кулиша представителями русской критики XIX–XX вв.

The article is dedicated to the consideration of Kulish's activity by the represantatives of the Russian criticism of 19–20th century.